

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-134-143>

НЕОБХІДНІСТЬ І ДОЦІЛЬНІСТЬ ЯК ПРАВОТВОРЧІ ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ПРАВА

Карніцький М. М.

NECESSITY AND EXPEDIENCY AS LAWMAKING PRINCIPLES OF THE LEGAL SYSTEM

Karpitsky M.

Стаття присвячена дослідженню правотворчих принципів системи права та їхнього практичного значення для обґрунтування норм права. Показано, що при ухваленні нових правових норм законодавці повинні обґрунтовувати свої рішення на об'єктивних передумовах права. Ухвалення нових норм права може обґрунтовуватися не тільки на принципі доцільності до зовнішніх соціальних обставин, а й на принципі смислової необхідності, зумовленої апіорними підставами. Принцип смислової необхідності дає змогу оцінити відповідність правової норми системоутворюючим принципам права, які не залежать від тимчасової соціальної ситуації. У кризових умовах, зокрема під час війни, в діяльності законодавців переважає принцип доцільності. Тією мірою, якою правова норма визначається цим принципом, вона набуває тимчасового характеру. Щоб визначити, чи потребує правова норма обмеження строком чинності, слід з'ясувати, який саме правотворчий принцип переважає в її обґрунтуванні – принцип необхідності або принцип доцільності.

***Ключові слова:** принцип права, норма права, необхідність, доцільність, система права, законотворчість, об'єктивність, апіорність, криза, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Система права має ґрунтуватися на правових принципах, які не залежать від обставин. Однак нині пріоритет надається таким правовим нормам, які доцільні з погляду виживання та мобілізації для боротьби з військовою агресією. Доцільність у воєнних умовах може вступати в суперечність з правовими принципами. Ця суперечність розв'язується запровадженням особливого правового режиму – воєнного стану, за яким права людей можуть бути обмежені. Однак не завжди очевидно, в якій формі доцільно запроваджувати те чи інше обмеження і як

узгодити такі обмеження з принципами права. В українському публічному просторі точаться дискусії щодо обґрунтованості тих чи інших норм і обмежень в умовах війни. Пошук відповіді в цих дискусіях можливий на підставі розмежування апіорних засад правових принципів і доцільності, що зумовлена конкретною соціальною ситуацією.

Стан дослідження. Сучасні українські правознавці виокремлюють чотири способи осмислення правової реальності: 1) правовий позитивізм, коли право розуміють як сукупність норм, забезпечених примусовою

силою держави; 2) об'єктивізм, коли акцент ставлять на соціальній зумовленості права; 3) суб'єктивізм, коли акцент ставлять на ідеально-моральному боці права у свідомості індивіда; 4) інтерсуб'єктивність, коли зміст права виокремлюють у контексті взаємодії суб'єктів [1, с. 31-32], але ми зазвичай не зустрічаємо в цьому списку способів осмислення на апіорних засадах. Однак у філософських дослідженнях досить обґрунтоване розуміння апіорних цінностей. Апіорний характер правових норм обґрунтовується на апіорному розумінні правових принципів, які своєю чергою обґрунтовуються на апіорних правових цінностях. Однак у правознавчій літературі питання про апіорну засаду не розкрито, хоча українські правознавці зробили крок у цьому напрямку, досліджуючи об'єктивний аспект системи права. Цей об'єктивний аспект можна обґрунтувати або на підставі апіорних смислів, або на підставі об'єктивних закономірностей у зовнішній соціальній дійсності. Перший спосіб обґрунтування превалює у філософській літературі, другий спосіб – у правознавчій літературі. В останньому випадку можна розмежувати суб'єктивний рівень нормотворчості, пов'язаний із роботою над законами конкретних людей, та об'єктивний рівень нормотворчості, пов'язаний з ідеєю, що правові норми з необхідністю визначаються соціальними, економічними, політичними або культурними чинниками [1, с. 34]. Однак у цій інтерпретації об'єктивного принципу бракує розуміння апіорної передумови. Наприклад, І. П. Бахновська стверджує, що принципи права відрізняються від норм такими характеристиками як «вихідний, первісний, установчий характер, вища ієрархічність» [2, с. 19], однак у цьому вона вбачає не апіорну об'єктивність, а таку об'єктивність, яка впливає із соціальних відносин і процесів у суспільстві [2, с. 19]. Ту саму думку

висловлює О. О. Уварова: «принципи права в узагальненому вигляді відображають закономірності суспільного розвитку, вони об'єктивно обумовлені характером суспільних відносин» [3, с. 39]. Тобто ця позиція характерна для більшості українських правознавців. У закордонних дослідженнях джерело об'єктивного характеру права вбачається не просто в соціальній реальності, а в еволюції правових систем усередині соціальної реальності. Цю позицію демонструють у своїх дослідженнях Е. Еліот [4], А. Вотсон [5], Дж. Рабанос [6, с. 130-148].

У філософській літературі, навпаки, апіорні підстави права вивчені дуже ретельно. Основи такого підходу у філософії права заклав І. Кант, який вважав, що природне право виходить з апіорних ідей розуму, а позитивне право формується відповідно до історичних обставин і залежить від позиції конкретних законодавців, які у законотворчості повинні прагнути до відповідності вимогам природного права, тобто вимогам апіорних принципів розуму. Правопорядок суспільства також має обґрунтовуватися на апіорних засадах. Тобто, природне право — це система апіорних вимог стосовно позитивного права, яке створюється людьми.

У філософській традиції неокантіанства закономірності соціального життя набувають форми правових відносин, тобто соціальне життя структурують апіорні ідеї права, що є незалежними від нього. Представник феноменологічного напрямку в філософії права А. Райнах стверджував, що позитивне право не створює поняття, а виявляє їх: «Позитивне право віднаходить ті правові поняття, які є його частиною; воно у жодному разі їх не створює» [7, с. 4]. Цим він виключав будь-який суб'єктивізм. Однак для правознавця завдання полягає не в тому, щоб обґрунтувати апіорний зміст права, а в тому, щоб показати, як апелювати до апіорних

підстав може допомогти у законотворчості й розв'язанні інших правових ситуацій. Цей практичний аспект філософії права не є очевидним для більшості сучасних правознавців, які воліють обмежуватися обґрунтуванням принципу об'єктивності в праві.

Отже, у сучасній правознавчій літературі достатньо опрацьовано питання про об'єктивні передумови права для того, щоб виокремити їхні апіорні засади. Однак самі ці апіорні засади не пояснені, оскільки об'єктивний характер правових норм зазвичай пов'язують тільки з об'єктивними соціальними закономірностями.

Мета дослідження в тому, щоб обґрунтувати практичне значення для розв'язання сучасних правових проблем розмежування принципу необхідності на основі апіорної передумови права і принципу доцільності відповідно до зовнішньої соціальної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Право розуміють або як міру можливої поведінки – суб'єктивне право, або як систему норм, виражених у нормативно-правових актах – об'єктивне право. Суб'єктивне право окреслює сферу правових домагань суб'єкта. Об'єктивне право не залежить від волі суб'єкта і визначає відносини між людьми незалежно від характеру їхніх домагань. Проте в такому розумінні право має об'єктивний характер лише стосовно його суб'єктів, але не стосовно законодавців, які з суб'єктивних мотивів можуть довільно змінювати ті чи інші норми права. Отже, слід говорити про об'єктивність іншого роду, засновану на такому принципі, який не залежить від волі законодавця. Розв'язання цієї проблеми вимагає співвіднести правову систему з дійсністю, незалежною від суб'єктивних настроїв і свавілля конкретних законодавців, стосовно якої має обґрунтуватися необхідність тих чи інших

норм права. Це ставить нас перед питанням про апіорні підстави права.

Система права включає норми, галузі та інститути права, які мають бути обґрунтованими відповідно до принципів права і відповідати правосвідомості, основу якої складають правові цінності. Законодавці, які встановлюють правові норми, повинні виходити не із суб'єктивних уявлень, а з об'єктивних підстав. З одного боку, правові норми необхідні для розв'язання конкретних правових проблем у соціальному житті, з іншого боку, вони повинні з необхідністю виводитися з принципів правової системи. Тобто тут ідеться про два види необхідності: як зумовленість соціальною ситуацією і як апіорна передумова правосвідомості й правової системи, що втілюється в «загальних принципах права», які мають бути очевидними для законодавців. Загальні принципи права – це такі, які універсальні для всіх галузей права. У статті 38 статуту Міжнародного суду загальні принципи права розуміються як такі, що «визнані цивілізованими націями».

Необхідність правової норми визначається на основі загальних принципів права, які мають системоутворюючий характер. Йдеться про смислову необхідність, яка не залежить від соціальних умов, тобто є безвідносною до емпіричної реальності й тому має апіорний характер. Апіорним називатимемо все, що не залежить від емпіричної реальності, зокрема, від соціальних і психологічних чинників. Як стверджує А. Райнах: «Апіорні твердження є дійсними для юридичних осіб та структур. Ця апіорність не повинна означати чогось неясного або містичного, а орієнтується на ті прості факти, про які ми згадували вище: будь-який стан справ, що є загальним у зазначеному сенсі й існує необхідним чином, називається нами апіорним. Ми побачимо, що таких апіорних положень є чимало; вони

строго формулюються і з очевидністю сприймаються, незалежні від будь-якої свідомості, яка їх осягає, а також від будь-яких елементів позитивного права, так само, як і правові утворення, до яких вони відносяться» [7, с. 5].

Загальні системи права також можна називати системоутворюючими, оскільки вони забезпечують цілісність правової системи. Вони визначають правила, за якими законодавці формулюють інші норми права. До таких системоутворюючих принципів права належать верховенство закону, рівність перед законом, гуманізм, гарантія прав і свобод, презумпція невинуватості, правова справедливість, відповідальність за провину. Зокрема, принцип верховенства закону в системі загальних принципів має інтегральне значення для розбудови правої держави [8, с. 123]. «Принцип верховенства права є ключовим елементом системи загальних принципів права, необхідним для будівництва правової держави та громадянського суспільства» [9, с. 13].

Системотворюючі принципи права є аксіомами для законотворчості й критеріями оцінки діяльності законодавців. Це означає, що вони первинні щодо законодавства, тобто виокремлюються не на підставі чинного законодавства, а на підставі правосвідомості, в основі якої лежать правові цінності. У філософській традиції є обґрунтування апріорного характеру цінностей (І. Кант, М. Шелер, Е. Гуссерль), що дає нам змогу говорити про апріорний характер правових цінностей. У цьому разі основна функція правосвідомості в тому, щоб прояснювати правові сенси на основі співвіднесеності правових цінностей і конкретної правової ситуації в нашому емпіричному житті.

Наприклад, будь-якій людині видається очевидним, якщо вона позичила гроші на певний термін, то повинна їх своєчасно повернути навіть у тому випадку, якщо

позиція не оформлена юридично і тому регулювання цієї ситуації не забезпечене конкретними правовими нормами. Тому ця ситуація регулюється не нормами позитивного права, а правосвідомістю, в основі якої лежать апріорні правові цінності й принципи права, які не залежить від того, що включено у законодавство. Ба більше, ці апріорні принципи дають змогу визначити, чи має правова норма необхідний або довільний характер, або обґрунтувати необхідність її запровадження у разі відсутності такої норми у законодавстві.

Відповідно до теорії позитивного права лише затверджені державою правові норми детермінують правові відносини. Насправді, якщо правові норми суперечитимуть правовій свідомості, то державний примус до їхнього виконання сприйматиметься людьми як свавілля. Отже, правосвідомість первинна щодо позитивного права. Тобто сама правосвідомість формується на основі апріорних правових принципів і цінностей.

Правосвідомість включає як сам процес осмислення людьми відносин між собою та з суспільством, так і ідеальну сферу правових цінностей і принципів, відповідно до яких відбувається осмислення конкретних життєвих ситуацій. Правосвідомість є первинною щодо чинної юридичної системи, оскільки правосвідомість мають люди, навіть ті, що не володіють конкретними юридичними знаннями. Правосвідомість має два виміри – історичний та апріорний. Історична правосвідомість формується з урахуванням традицій, які включають етику, культуру, релігію народу. Історична правосвідомість динамічна й може щоразу повному розкриватися в новій соціокультурній ситуації. Відповідно, у ній може змінюватися оцінка належного й неприпустимого у відносинах між людьми.

Проте правосвідомість має спиратися на основу, яка не залежить від мінливої

історичної ситуації, а саме — на апіорні правові цінності та правові принципи. Апіорні основи правосвідомості дані інтуїтивно на дорефлексивному рівні, тому потрібен теоретичний метод їхнього виявлення та обґрунтування. Виводити їх з емпіричного досвіду не можна, адже на його основі можна з рівним ступенем переконливості обґрунтувати будь-які, навіть несумісні принципи. Завдання полягає в тому, щоб виявити не просто об'єктивну основу права, а таку, яка має апіорний характер і не залежить ні від волі та настроїв законодавців, ні від будь-яких інших емпіричних чинників.

З позиції позитивного права будь-яка чинна правова норма, незалежно від того, обґрунтована вона на системоутворюючих принципах права чи просто запроваджена законодавцями «для цього випадку», тобто довільно, має такий самий обов'язковий характер, як і будь-яка інша. Отже, виявлення смислової необхідності правової норми має значення не для правозастосовної практики, а для законотворчої практики. Законодавці зобов'язані обґрунтувати ухвалення нової правової норми, і для цього вони мають показати її смислову необхідність. Отже, смислову необхідність правової норми теж можна витлумачити як принцип права, але не як системоутворюючий, а як такий, що організовує правотворчість, тобто як правотворчий принцип системи права. Він забезпечує не систематизуючу і не регулюючу функцію права, а саме правотворчу функцію. Іншими словами, така смислова необхідність стає регулюючою ідеєю і правотворчим принципом для законодавця, бо дає змогу визначити, які правові норми необхідно ухвалити, як удосконалити чинні правові норми та як виявити антиправовий характер хибних норм, що суперечать правовим принципам. Прикладом таких хибних правових норм, які суперечили правовим принципам і

правосвідомості, є законодавство нацистської Німеччини, яке забезпечувало геноцид і воєнні злочини, що підтверджено на Нюрнберзькому процесі.

Поряд із цим можна виокремити другий правотворчий принцип, який вказує на необхідність іншого роду, яка зумовлена зовнішніми обставинами. Йдеться не про смислову необхідність відповідно до загальних принципів права, а про доцільність відповідно до конкретних правових ситуацій, які виникають у соціальному житті. Якщо правотворчий принцип необхідності вказує на абсолютний характер правової норми, то правотворчий принцип доцільності — на відносний характер, зумовлений зовнішніми соціальними умовами. Між двома цими принципами можуть виникати суперечності.

Принцип необхідності вказує на апіорний характер правової норми, а принцип доцільності — на характер, який зумовлений емпіричними умовами. Питання, який із цих принципів є первинним, має практичне значення для правотворчості, проте воно не розв'язане у правознавчій літературі. Наприклад, у своїй монографії О. О. Уварова стверджує, що принципи права формуються поступово і є результатом узагальнення накопиченого досвіду правового регулювання [3, с. 21]. Однак якщо принципи права формуються на емпіричному досвіді, то, отже, залежать від емпіричного досвіду, тобто вони відносні. Однак далі О. О. Уварова пише, що зміст принципів права обумовлений об'єктивними соціальними закономірностями. [3, с. 21]. З цього твердження випливає, що принципи права не відносні, а абсолютні. З іншого боку, якщо вони обумовлені соціальними закономірностями, то чим вони тоді зумовлені? Логічно припустити, що апіорними принципами, але в цьому напрямку свою думку авторка не розвиває.

Тут потрібно уточнити, що обґрунтування правових принципів на апіорній основі зовсім не заперечує, що вони можуть бути обумовлені або навіть зумовлені соціальними закономірностями, як це стверджує О. О. Уварова і більшість українських правознавців. Річ у тім, що апіорне ми не знаємо з моменту народження, а пізнаємо в процесі нашого емпіричного життя. Йдеться про те, що всередині самого процесу пізнання, який відбувається на емпіричному рівні, ми можемо виявити те, що не залежить від емпіричного. Наприклад, процес навчання дітей математики відбувається в емпіричному житті, в конкретних соціальних ситуаціях, проте математичне знання, яке вони здобувають, не залежить від емпіричного життя. Воно апіорне. Також у процесі особистісного розвитку ми приходимо до розуміння апіорних цінностей, які на певному етапі розвитку суспільної свідомості стають суспільно визнаними цінностями. Отже, правові принципи виокремлюються і визнаються в певних соціальних умовах, але самі вони ґрунтуються на апіорних правових цінностях, які не залежать від соціальних умов.

Так, А. Райнах стверджує, що апіорні принципи права не впливають із позитивного права, запроваджененого волею законодавців, а об'єктивно існують так само реально, як речі чи математичні ідеї, тобто незалежно від суб'єктивної свідомості конкретної людини: «Ми покажемо, що утворення, які загально заведено називати специфічно правовими, володіють буттям, так само як числа, дерева або будинки; що це буття є незалежним від того, чи досягається воно людьми, і зокрема, від будь-якого позитивного права. Не лише помилково, але й у своїй основі безглуздо вважати правові утворення творіннями позитивного права — так само безглуздо, як називати заснування

німецької держави або іншу історичну подію творінням історичної науки» [7, с. 4].

Тією мірою, якою правові норми відповідають правовим принципам, вони втілюють апіорний зміст, який є первинним щодо будь-якої соціальної ситуації. Наприклад, принцип рівності перед законом або презумпція невинуватості не залежить від емпіричних умов, так само як не залежить від емпіричних умов таблиця множення. Як і апіорні математичні істини, ми також можемо застосовувати правові принципи для розв'язання проблем у конкретних емпіричних ситуаціях.

Отже, виокремлення апіорного змісту принципів права зовсім не означає, що вводиться якийсь новий сенс, якого раніше не помічали правознавці, навпаки, цей сенс імпліцитно містився в тій характеристиці об'єктивного джерела права, який вони вже виявили. Тут ідеться тільки про те, щоб цей сенс виділити окремо від об'єктивного підґрунтя в закономірностях соціальної реальності й показати його практичну значущість для правотворчості.

В одних випадках принцип права може розглядатися безвідносно до конкретних емпіричних ситуацій, і тоді він виконує систематизуючу функцію щодо інших норм права, в інших випадках цей самий принцип можна застосовувати для розв'язання конкретної правової проблеми, і тоді він виконує регулюючу функцію норми права. Хоча принцип права може безпосередньо виявлятися як імперативна норма права, ми називаємо його принципом, бо він задає правила формування і критерії оцінювання інших норм права, які, своєю чергою, за певними умовами також можуть виявлятися принципами права. На підставі цього сучасні правознавці говорять про ієрархію принципів права, зокрема, поряд із загальними принципами права виокремлюють міжгалузеві й галузеві принципи, що

визначаються з урахуванням соціальної ситуації. «Кожна з вимог, що становить зміст певного принципу права, також може набувати характер принципу, але нижчого рівня. Таким чином, уся система принципів права представляє собою певне розгортання принципу справедливості через виведення з його змісту системи вимог, яким має відповідати практика суспільних відносин, і вимог, що висувуються до самого механізму правового регулювання» [3, с. 56]. Місце конкретного принципу права в цій ієрархії визначається тим, якою мірою зміст цього принципу відповідає вимогам смислової необхідності, а якою – соціальної доцільності. Тобто тією мірою, якою норма відображає смислову необхідність, що визначає її імперативний характер незалежно від ситуації, вона проявляється як принцип, і тією мірою, якою принцип дає змогу розв'язувати конкретні правові ситуації, він проявляється як правова норма.

Поділ принципу необхідності й доцільності має практичний сенс. Смислова необхідність обумовлює такий зміст правової норми, який не залежить від ситуації. Отже, якщо норма обґрунтована на правотворчому принципі необхідності, вона може запроваджуватися без обмежень часу як постійно чинна. Однак якщо зміст правової норми обґрунтований на принципі доцільності, то така норма визначається щодо певних соціальних умов і має сенс доти, доки ці умови зберігаються. Отже, така норма, що матиме тимчасовий характер, обов'язково повинна містити вказівку на певний строк її чинності. У правознавчій літературі проблему обмеження строку чинності розглядають насамперед щодо повноважень посадових осіб чи органів влади [10], однак у сучасних умовах має сенс розглянути проблему обмеження строку чинності певних правових норм.

Отже, співвідношення принципів смислової необхідності й доцільності у правовій нормі дає змогу визначити її постійний чи тимчасовий характер, що є принципово важливим у таких кризових ситуаціях як пандемія або війна, коли питання виживання змушує принцип доцільності ставити вище за принцип смислової необхідності.

Зокрема, у період пандемії COVID-19 було запроваджено певні норми: штрафи за перебування без захисної маски в публічних місцях, обмеження на перетин державного кордону, заборона обслуговування клієнтів у кафе, ресторанах, фітнес-центрах, заборона нараховувати пеню і штрафи за прострочені кредити тощо [11, с. 253]. Одні норми були спрямовані на підтримку людей, інші обмежували їхні права, але всі вони обґрунтовувалися з позиції доцільності в ситуації пандемії й тому мали тимчасовий характер, обмежений тривалістю самої пандемії.

Перехід країни на воєнний стан у зв'язку з широкомасштабним вторгненням зажадав запровадження нового правового регулювання й обмеження прав, щоб мобілізувати суспільство і державу на протистояння військовій агресії. Правові норми, які обґрунтовані відповідно до принципу доцільності в умовах війни, здебільшого обмежені за часом періодом воєнного стану. Зокрема, в умовах воєнного стану держава обмежує свободу бізнесу, виробництво цивільних товарів з метою військово-економічної мобілізації та підтримки критично важливої інфраструктури країни [11, с. 256]. У цих умовах С. В. Серебряк вбачає проблему в тому, що «нові виклики пов'язані із відсутністю в правовому полі ефективних механізмів правового регулювання функціонування економічної системи держави під час війни» [12, с. 306].

Є норми, доцільність яких очевидна в умовах війни, наприклад, запровадження комендантської години. Дискусії виникають тоді, коли доцільність норми неоднозначна або суперечність із принципом права залишає мало місця для компромісу, і тоді законодавцям доводиться покладатися на свою інтуїцію. У цьому разі й в колах правознавців, і в суспільстві загалом виникають палкі дискусії, які часом переходять у конфлікти.

Можна навести багато прикладів таких дискусійних правових питань. Наприклад, як має ставитися держава до Української Православної Церкви Московського Патріархату, яка хоч і вийшла з адміністративного управління Московської Патріархії, проте зберігає з нею канонічний зв'язок і не може його довільно розірвати через особливість віровчення? Правові принципи вимагають невтручання у внутрішні справи церкви, а доцільність в умовах війни вимагає протилежного. Якщо ж розглядати цю проблему з позиції доцільності, виникають нові питання, в яких межах і протягом якого часу має відбуватися втручання держави у справи церкви? Друге питання. Чи має людина бути покарана за публічне висловлення своєї думки? Наприклад, якщо пенсіонерка вподобала в соцмережах допис, який глорифікує терориста, а після цього допис висвітився у стрічці її друзів. Правові засади можуть підштовхувати до одного висновку, зокрема, що поки людина не вчинила дію, вона не може бути покарана за переконання, а доцільність боротьби з російськими наративами, до протилежного, зокрема, якщо така інформація використовується як засіб агресії проти України, необхідні санкції щодо тих, хто її відтворює. Але в яких межах і протягом якого часу виправдані такі санкції – це дискусійне питання. Третє питання. Чи є доцільними обмеження в наукових виданнях на

використання наукових публікацій країни-окупанта, і якщо доцільні, то в яких межах і протягом якого часу? Як співвіднести шкоду науці від такого обмеження і шкоду від інформаційної агресії, якщо такого обмеження не буде? Ці питання широко відомі в суспільстві й викликають активне обговорення в соцмережах, але є ще багато подібних не менш важливих питань, що опинилися поза полем суспільної уваги, наприклад, питання правового регулювання технологій штучного інтелекту в умовах бою, оскільки «створення таких систем, які часто науковці називають автономними системами озброєнь, спричиняє нові виклики перед міжнародним гуманітарним правом» [13, с. 135]. І таких питань із кожним днем все більше.

Практика розв'язання цих питань демонструє, що під час війни принцип доцільності переважає принцип апріорної смислової необхідності. Це проявляється в тому, що при визначенні правової норми принцип необхідності може бути обмежений часом і сферою застосування. Однак він не повинен і не може бути скасованим. Ба більше, сучасні дослідники відзначають, що в сучасній кризовій ситуації він вимагає нового осмислення з ціннісної позиції, з якої з необхідністю виходять принципи права. Зокрема, С. В. Серебряк пише: «Основною метою Української держави особливо у період війни є захист європейських цінностей» [12, с. 316], а О. А. Арсентьева наголошує, що прийняття нормативно-правових актів як відповідь на виклик сучасної кризової ситуації ставить нас перед необхідністю системного наукового походу, щоб визначити основні непорушні засади на основі принципу верховенства права [9, с. 18].

Висновки. Принцип апріорної смислової необхідності й принцип доцільності відповідно до соціальної ситуації мають принципове значення у правотворчості

при обговоренні й прийнятті нових правових норм та вдосконаленні законодавства. Априорний принцип смислової необхідності дає змогу оцінити, наскільки правова норма відповідає системоутворюючим принципам права, які не залежать від тимчасової соціальної ситуації. Тому принцип необхідності має превалювати щодо правової норми, й тією мірою, якою ця норма втілює його, вона набуває незалежного від часу характеру. Однак у кризовій ситуації, зокрема, у ситуації війни, починає переважати принцип доцільності, і тією мірою, якою правова норма визначається цим принципом, вона набуває тимчасового характеру. Зазвичай час чинності таких правових норм обмежений часом тривалості воєнного стану. Поряд із цим є ще багато правових норм воєнного часу, доцільність яких викликає дискусії. Щоб визначити, якою мірою вони потребують обмеження строком чинності й умовами правозастосування, необхідно розмежувати априорні засади правових норм та їх підстави, що лежать у зовнішній соціальній ситуації.

Література:

1. Нормотворча діяльність: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. В. Шишка. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 400 с.
2. Бахновська І. П. Риси принципів права: теоретичні аспекти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 18–22.
3. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
4. Elliott E. The Evolutionary Tradition in Jurisprudence // Columbia Law Review. 1985. No. 85(1). P. 38–94
5. Watson A. The Evolution of Law: Continued // Law and History Review, 1987. No. 5(2). P. 537–570.

6. Załuski Wojciech, Sacha Bourgeois-Gironde, Adam Dyrda. Research Handbook on Legal Evolution. Cheltenham. UK: Edward Elgar Publishing, 2024. 502 p.

7. Reinach A. The Apriori Foundations of the Civil Law // Reinach A, Crosby J (ed.) The Apriori Foundations of the Civil Law: Along with the lecture "Concerning Phenomenology". Berlin, Boston: De Gruyter, 2012. P. 1–142.

8. Донченко А. Я., Петришин О. О. Верховенство права як основа демократії: перспективи реалізації в Україні в епоху цифрової трансформації // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. №1 (45). С. 120–125.

9. Арсентьева О. С. Реалізація прав громадян у соціальній сфері крізь призму верховенства права // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. №2 (46). С. 11–20.

10. Татаренко І. В., Татаренко Г. В., Попова Ю. О. Доктрина обмеженого правління вітчизняних політико-правових реаліях // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2022. №2 (44). С. 154–161.

11. Серебряк С. В. Особливості запровадження спеціальних режимів господарювання в умовах пандемії та воєнного стану // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. №2 (46). С. 248–259

12. Серебряк С. В. Реформування господарського законодавства в умовах воєнного стану // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2024. №1 (47). С. 305–321.

13. Татаренко Г. В., Карпенко М. В. Міжнародно-правове регулювання технологій штучного інтелекту в бойових діях // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. №2 (46). С. 135–145.

References:

1. Normotvorchadiialnist: navchalnyiposibnyk / kol. avtoriv; zared. V. V. Shyshka. Lviv: Lvivskyiderzhavnyiuniversytetvnutrishnikhsprav, 2024. 400 s.
2. BakhnovskaI. P. Rysypryntsyvpravava: teoretychniaspekty // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2013. SeriiPRAVO. Vypusk 23. ChastynaI. Tom 1. S. 18–22.
3. UvarovaO. O. Pryntsy py prava upravozastosuvanni: zahalnoteoretychna

kharakterystyka: monohrafiia. Kharkiv: «Drukarnia MADRYD», 2012. 196 s.

4. Elliott E. The Evolutionary Tradition in Jurisprudence // Columbia Law Review. 1985. No. 85(1). P. 38–94

5. Watson A. The Evolution of Law: Continued // Law and History Review, 1987. No. 5(2). P. 537–570.

6. Załuski Wojciech, Sacha Bourgeois-Gironde, Adam Dyrda. Research Handbook on Legal Evolution. Cheltenham. UK: Edward Elgar Publishing, 2024. 502 p.

7. Reinach A. The Apriori Foundations of the Civil Law // Reinach A, Crosby J (ed.) The Apriori Foundations of the Civil Law: Along with the lecture "Concerning Phenomenology". Berlin, Boston: De Gruyter, 2012. P. 1–142.

8. Donchenko A. Ya., Petryshyn O. O. Verkhovenstvo prava yak osnova demokratii: perspektyvy realizatsii v Ukraini v epokhutsyfrovoittransformatsii // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2023. No. 1 (45). S. 120–125.

9. Arsentieva O. S. Realizatsiia prav hromadian u sotsialnii sferi kriz pryzmu verkhovenstva prava // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2023. No. 2 (46). S. 11–20.

10. Tatarenko I. V., Tatarenko H. V., Popova Yu. O. Doktryna obmezhenoho pravlinnia u vitchyznianskykh polityko-pravovykh realiiakh // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2022. No. 2 (44). S. 154–161.

11. Sieriebriak S. V. Osoblyvosti zaprovadzhennia spetsialnykh rezhymiv hospodariuvannia v umovakh pandemii ta voiennoho stanu // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2023. No. 2 (46). S. 248–259

12. Sieriebriak S. V. Reformuvannia hospodarskoho zakonodavstva v umovakh voiennoho stanu // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2024. No. (47). S. 305–321.

13. Tatarenko H. V., Karpenko M. V. Mizhnarodno-pravove rehuliuвання tekhnolohii shtuchnoho intelektu v boiovykh diiakh // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2023. No. 2 (46). S. 135–145.

Karpitsky M. Necessity and expediency as lawmaking principles of the legal system – Article.

The article is devoted to the study of lawmaking principles of the legal system and their practical

significance for the justification of legal norms. It is shown that when adopting new legal norms, legislators should base their decisions on the objective prerequisites of the law. The adoption of new legal norms can be based not only on the principle of expediency to external social circumstances, but also on the principle of semantic necessity determined by a priori grounds. A priori foundations of law must be intuitively obvious and primary in relation to the socio-cultural situation and the positive system of law. In other words, they are not determined by external factors, but they serve as principles of legal assessment of a specific situation. The principle of semantic necessity makes it possible to assess the compliance of the legal norm with the system-forming principles of law, which do not depend on the temporary social situation. In crisis conditions, in particular during war, the principle of expediency prevails in the activities of legislators. To the extent that a legal norm is determined by this principle, it acquires a temporary character. In order to determine whether a legal norm requires a limitation of the period of validity, it is necessary to find out which law-making principle prevails in its justification – the principle of necessity or the principle of expediency. During war, the principle of expediency prevails over the principle of a priori semantic necessity. This is manifested in the fact that when defining a legal norm, the principle of necessity can be limited by time and scope. However, it should not and cannot be canceled. Moreover, modern researchers note that in the current crisis situation it requires a new understanding from a value position.

Keywords: principle of law, rule of law, necessity, expediency, legal system, law-making, objectivity, a priori, crisis, martial law.

Авторська довідка:

Карпіцький Миколай Миколайович – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри господарсько-правових та суспільно-політичних дисциплін Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, +380982533580, karpitskyi@snu.edu.ua
ORCID 0000-0002-0069-0860

Стаття надішла до редакції 28 жовтня 2024 р.